

DAVRANIŞLARIN NEDENLERİNİ ALGILAMA: YÜKLEME KURAMLARI

Abdullah Koçak*

ÖZET

Günlük yaşamımızda sürekli diğer insanlarla etkileşim içindeyiz. Diğer insanların davranışlarına, tavırlarına ve giyiniş tarzlarına özellikle dikkat ederiz. Bu izlenimlerimize göre de diğer insanlar hakkında yüklemeler yaparız. İnsanlar niye böyle davranıyor? Bu insanların isteklerini ya da korkularını nasıl bilebiliyorsunuz? Karşımızdaki insan hakkındaki düşüncelerimiz ne zaman doğru ve ne zaman yanlıştır? Bu gibi soruları yükleme kuramı yanıtlamaya çalışır. Çünkü insanlar günlük yaşamlarında yalnızca diğer insanların davranışlarını gözlemlemekle kalmaz, aynı zamanda bu davranışı anlamaya ve bu davranışın gelecekte tekrar edip etmeyeceğini tahmin etmeye çalışır.

Bu çalışma yükleme sürecini açıklamaya çalışan üç ana kuramı ele almaktadır. Öncelikle yükleme süreci aşamalarıyla birlikte ortaya konduktan sonra, ilk olarak Heider'in yükleme kuramı belirtilmiştir. Daha sonra Jones ve Davis'in Kuramı, en son olarak ta Kelley'in yükleme kuramı ana hatlarıyla anlatılmıştır. Bu kuramların genel olarak bir karşılaştırılması yapıldıktan sonra yüklemenin kişilerarası ve sosyal sonuçları çalışmada yer almıştır.

Anahtar Sözcükler: Yükleme, davranış, kişisel özelliğe dayalı yükleme.

PERCEIVING THE CAUSES OF BEHAVIOR: ATTRIBUTION THEORIES

108

ABSTRACT

In our everyday lives we are always interact with other persons and we are not dispassionate observers of human behavior watching without evaluation. Why do people act the way they do? How do their desires and fears become known to us? When are our opinions of others correct, and when are they likely to be mistaken? These are questions which attribution theory try to answer. We are not content merely to observe the behavior of others; we also want to understand it. Specially, we need to explain actions that occur, and we need to be able to predict when they are recur in the future.

This study deals with three main theories that try to explain attributional process. These theories are Heider's theory, Jones and Davis's theory and Kelley's theory. All these theories compared and interpersonal and social consequences of attribution takes place in study.

Key Words: Attribution, behavior, dispositional attribution.

I. GİRİŞ

İnsan tek başına yaşayabilen bir varlık değildir. Yaşamının her alanında evde, sokakta, işte, okulda, eğlencede... diğer insanlarla ilişkide ve etkileşimde bulunan bir varlıktır. Bu konular üzerinde çalışan bilim dalı ise sosyal psikolojidir. Sosyal psikoloji temelde kişiler arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan etkileşimi çalışmalarında odak noktası olarak alır. Böylece kişilerarası ilişkiler (interpersonal relations) sosyal psikoloji çalışmaları için büyük önem kazanmıştır. Bu noktada sosyal psikoloji en ge-

nel şekilde insanlar arasındaki sosyal etkileşimi ve bireylerin birbirini nasıl etki altında bıraktığını inceleyen bilim dalı olarak tanımlanabilir (Kağıtçıbaşı 1988, Tolan 1983, Cüceloğlu 1997).

İnsanlar arasındaki etkileşim, iki birey arasında, belirli bir grup içinde olduğu gibi kalabalıklarda ve formel ve yakın ilişkiler kapsamında da incelenebilir. Bu incelemeler ise genellikle davranışsal (behavioral), bilişsel (cognitive) ve duygusal (emotional) olmak üzere üç temel düzeyde yapılmaktadır. Davranış düzeyin-

* Arş. Gör., S.Ü. İletişim Fakültesi

Davranışların Nedenlerini Algılama: Yükleme Kuramları (108-120).

de yapılan incelemelerde, davranışın çeşiti, sıklığı ve kuvvetiyle kişilerarası ilişkinin gösterdiği özellikleri arasındaki bağlantı üzerinde durulur. Bilişsel düzeyde bireyin algılama, düşünme süreçleriyle birlikte bireyin tutum ve beklentilerinin özellikleri araştırılır. Duygusal düzeyde ise duygu ve heyecanların kişiler arası ilişkilerle olan ilgisi incelenmektedir (Cüceloğlu 1997).

Toplum içindeki sosyal etkileşimin, tutumlar, duygular, kişi algılaması gibi birey içinde yaşanan yönlerinin yanında çekicilik, sürekli ilişkiler, grup içi ve gruplar arası etkileşimler gibi bireyler arası yönleri de bulunmaktadır (Hortaçsu 1991).

Toplumsal yaşam içinde insanlar, diğer insanlarla karşılaştığı zaman bazen farkında olmadan bazen de bilinçli olarak onlar hakkında çeşitli izlenimler ya da kanaatler oluşturmaktadırlar.

Özellikle yeni kişilerle karşılaşan bireylerde karşıdaki kişi hakkında çeşitli izlenimler oluşur. Bu izlenimler, karşıdaki bireyin sözlü ya da sözsüz davranışlarına, tavırlarına ve giyiniş tarzlarına göre oluşturulur. Karşıdakinin davranış ve görünümüne göre de bu bireylere çeşitli özellikler yüklenir (atfedilir / attribute).

İnsanlar niye bu şekilde davranıyor? İnsanların isteklerini ya da korkularını nasıl bilebiliyoruz? Karşımızdaki kişiler hakkında düşüncelerimiz ne zaman doğru ve ne zaman yanlıştır? Bu gibi sorular, yükleme (attribution) kuramının yanıtlamaya çalıştığı sorulardan bazılarıdır. İnsanlar günlük yaşamlarında yalnızca diğer insanların davranışlarını gözlemlemekle kalmaz, aynı zamanda bu davranışları anlamakta ister. Özellikle de, insanlar, gerçekleşen bir davranışı açıklama ve bu davranışın gelecekte tekrar edip etmeyeceğini tahmin etme ihtiyacı hissederler (Shaver 1975, Heider 1958, Kelley 1972).

İnsan davranışlarını anlamaya çalışmak yalnızca sosyal bilimcilerin yaptığı bir iş değildir, insan davranışlarını anlamaya çalışmak sıradan insanın da amaçladığı işlerden biridir. Bireylerin ya da grupların gerçekleştirdiği sosyal davranışlardan çoğu, arkadaşlarının ya da diğer insanların onlara yüklemelerinden etkilenmektedirler. Örneğin arkadaşlık ya da dostluk ilişkisini ele alalım; eğer birisi size karşı saygılıysa, yapmak zoruna olduğunuz işlerde size yardım

ediyorsa, kötü zamanlarınızda size destek oluyorsa ve mutlu anlarınızda o da sizinle birlikte mutlu oluyorsa, çok büyük olasılıkla siz o kişiyi gerçek bir dost olarak kabul ediyorsunuzdur. O kişinin size karşı olan davranışlarını olumlu olarak değerlendiriyorsunuz, onun sizden yararlanmak için dalkavukluk yapmadığını düşünüyorsunuz aynı zamanda onun başkalarına karşı da aynı şekilde davranmadığını gözlemliyorsunuz. Bir başka deyişle, birinin sosyal bir nesne olarak size yönelik dostluğu hakkında bir yükleme yapıyorsunuz.

II. YÜKLEME SÜRECİ

İnsanın kendisini ve çevresini anlama ihtiyacı, onu toplumsal yaşamında yükleme sürecini kullanmaya yöneltmektedir. Böylece yükleme süreci ile sosyal algı sıkı bir şekilde özdeşleşmişlerdir. Yabancı iki kişi belirli bir ortamda karşılaştığı zaman, her ikisi de diğerinin davranışlarının arka planında yatan temel nedenleri anlamak isterler, bu istekler karşıdaki kişi hakkındaki algısal süreçlerde son derece önemli rol oynamaktadır.

Yükleme süreci davranışsal öğelere bağlı olarak birbirini izleyen basamaklardan oluşmaktadır. Yükleme sürecinde yer alan temel basamakları sırasıyla şöyle belirtebiliriz.

Başlangıç: Davranışın Gözlemlenmesi

Bir davranışın gözlemlenmesi, yükleme sürecindeki zorunlu olan ilk basamaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ilk defa karşılaşan insanlar, karşıdaki hakkında bir çıkarım yapmak için diğer kişinin göstereceği davranışları (sözlü ya da sözsüz) gözlemler. Başkalarının davranışını gözlemenin yanında birey, aynı zamanda kendi davranışlarını da gözlemler, bu gözlemler de bireyin kendi hakkında yapacağı yüklemelere temel teşkil eder.

Orta: Amacın Yargılanması

Günlük yaşamda gözlenen bütün davranışlar büyük olasılıkla yükleme süreci için anlamlı değildir (Shaver 1975). Yükleme sürecinde gözlenen davranışlar genellikle bir amacın gerçekleştirilmesi için üretilen davranışlar olarak değerlendirilmektedir. Örneğin istenç dışı yapılan davranışlar, bireyin duygusal durumları hakkında ipuçları vermesine rağmen, bireyin kişisel özelliğe dayalı yükleme yapması hak-

kında çok fazla bilgi vermemektedir. Kişinin nefes alması yükleme süreci için bir anlam içermez (yalnızca kişinin yaşadığını gösterir) ancak hızlı hızlı ve derin nefes alma, bir korku duygusunun bulunduğunu gösterebilir.

Benzer şekilde, rutin alışkanlıkların gerçekleştirilmesi de, yalnızca belirli bir alışkanlığın olduğunu göstermektedir. Bir kişiyi sigara yakmasını gözlemlemeyiz, niye o vakitte sigara yaktığını değil, size yalnızca o kişinin sigara içen bir kişi olduğunu göstermektedir. Ancak bazı alışkanlıklar varoluşlarıyla, kişisel özelliğe dayalı yüklemeleri ve davranışın olduğu ortamı açıklamak için kullanılabilir ama, tek başına bu alışkanlıkların davranışların oluşması ve yükleme süreci için anlamlı değildir.

Bu istençdışı, rutin ya da alışkanlık davranışlarının tersine, diğer davranışlar belli bir amaca yönelik davranışlar olarak gözükmektedir. Bu arada davranışın amaçsal olabilmesi, kişinin, her durumdaki davranışlar arasında seçme yapabilme iradesine ve kapasitesine sahip olmasını gerektirmektedir. Bu kapasitenin ve iradenin olmaması durumunda, bütün davranışlar, kişinin kendisi tarafından değil, onun kontrolü dışındaki çevresel güçler (environmental forces) tarafından belirlenmektedir. Yükleme kuramcıları, insan davranışlarının gözlemcisi olarak, insanların yalnızca kendi özgür iradelerine inanmakla, kendi hukuk sistemlerinde amaç (niyet, maksat) kavramını kurumsallaştırdıklarını belirtmektedirler (Shaver 1975).

Bu noktada psikologlar, bir davranışın yükleme kuramı kapsamında anlamlı olabilmesi için, davranışın belirli bir amaçtan yola çıkması gerektiğini savunmaktadırlar. Ama bu, algılayıcı bireyin, gözlemlediği davranışların amaçlarını pek çok alternatif amaçlar arasından tahmin edebilmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu türlü durumlarda, bir davranışın hangi amaca yönelik olarak yapıldığını tahmin etmenin yanlışlığı payı oldukça yüksektir. Çünkü bir davranışın pek çok farklı tanımlanmasının / betimlenmesinin yapılabilmesi mümkündür. Örneğin, 'Araba Kullanmak' sürücü olarak sizin tarafınızdan 'seyehatin başlangıcı', bir polis tarafından 'hız sınırının aşılması' ve bir çevreci tarafından 'havanın kirletilmesi' olarak tanımlanabilir / betimlenebilir. Ayrıca bir davranış, karşıdaki gözlemci için net sonuçlar gösterirken, bunlar kişinin kendisi tarafından farkedilmeyebilir.

Son: Kişisel Özelliğe Dayalı Yüklemenin Yapılması

Yükleme süreci, bir davranışın gözlemlenmesi ve bu davranışın amacının yargılanmasıyla bitmez, zincirin son halkası olarak kişisel özelliğe dayalı bir yükleme yapılır. Kişilerin karşıdaki kişilerin ve kendi davranışları hakkında yükleme yapmalarının nedeni, algıladıkları dünya ile ilgili olarak geçmişte ya da şimdi olan davranışları açıklayarak, gelecekte bu davranışların tekrar etme olasılığını tahmin etmektir. İşte bu noktada, kişisel özelliğe dayalı yükleme (dispositional attribution) kişinin 'niçin' sorusuna yanıt vermesini sağlamaktadır. Böylece, çok daha doyurucu bir açıklama yapılabileceği gibi, ileride gerçekleşecek davranışlar da çok daha iyi tahmin edilebilmektedir.

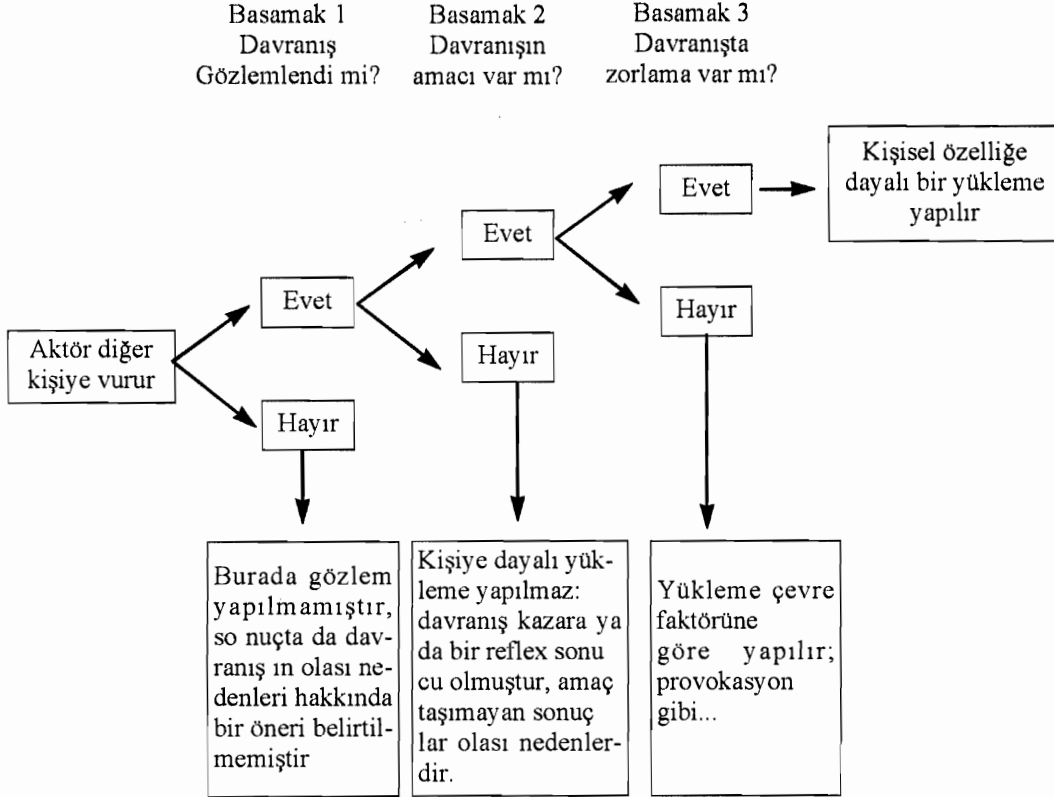
Bu bağlamda yükleme süreci birbirini izleyen basamakların oluşturduğu bir zincir meydana getirmektedir. Bu zincirin sonucunda da bir çıkarım yapılmaktadır. Burada yükleme süreci zinciri Shaver'in (1975) verdiği bir örnek üzerinde değerlendirilirse, buradaki her basamakta pek çok olasılık söz konusu ancak izlenecek tek bir yol bireyi, kişisel özelliğe dayalı yüklemeye götürmektedir.

Yaşadığınız kentin çok bilinen bir parkında yürüyüş yapıyorken, iki kişinin konuştuğunu gözlemliyorsunuz. Bu iki kişiye yaklaştığınız sırada bunlardan birisi diğerine aniden bir yumruk atıyor ve hızla olay mahalinden uzaklaşıyor. Alıcı / gözlemci olarak burada gerçekleşen bir davranış / eylemi gözlemliyorsunuz (şekildeki 1. Basamak).

Bu davranış gözlemledikten sonra, alıcı / gözlemci (perciever) bu davranışın / eylemin amaçsal (intentional) olup olmadığını düşünür (2. Basamak). İlk anda düşmanlık gibi şeyler düşünülmeceğinden dolayı, davranışın istem dışı refleksi ya da kazara olduğu düşünülebilir. Bu düşünce sizin o davranışa yönelik kişisel özelliğe dayalı yükleme yapmanızı engeller. Ancak, davranışın bu şekilde açıklanmasından memnun kalmazsanız, şemadaki üçüncü basamağa geçersiniz. Bu aşamada davranışın niçin olduğunu merak edersiniz.

Bu noktada, şekilde 3. Basamakta da görülebileceği gibi, iki temel olasılık söz konusudur, yükleme ya kişisel özelliklere ya da

Davranışların Nedenlerini Algılama: Yükleme Kuramları (108-120).

Buraya kadar belirtilenlerden görülebileceği gibi, yükleme kuramı, yükleme sürecini, alıcı kişinin gözlemi kapsamında, onun açıklamalarına ve başkalarının davranışlarını tahmin etmesine göre oluşturmaktadır. Bu kişilerarası (interpersonal) yargılar bazen kişinin motivasyonunda etkilenmesine rağmen çoğu zaman geçerlidir. Yükleme sürecinin her aşamasına kişi, davranışın nedenleri hakkındaki düşüncelerini ve bu davranışların ileride tekrar etip etmeyeceği ile ilgili tahminini de eklemektedir. Gözlenmeyen bir davranış anlaşılamaz ve tekrar edip etmeyeceği tahmin edilemez; amacı olan davranışlar, kazara ya da refleks sonucu oluşan davranışlara göre daha sabit ve anlamlıdır; ve bireyin kişisel özelliklerini düşünmek, çevresel faktörleri düşünmeye göre daha kolaydır.

III. YÜKLEME KURAMLARI

Daha öncede belirtildiği gibi insanlar, diğer kişilerin davranışlarını ve bu davranışların anlamlarını araştırmaktadırlar. Buna göre de insanlar hakkında yüklemelerde bulunmaktadır. Aşağıda yükleme sürecini, üç temel kuramın nasıl açıklamaya çalıştığı üzerinde durulmaktadır.

1. Heider'in Kuramı

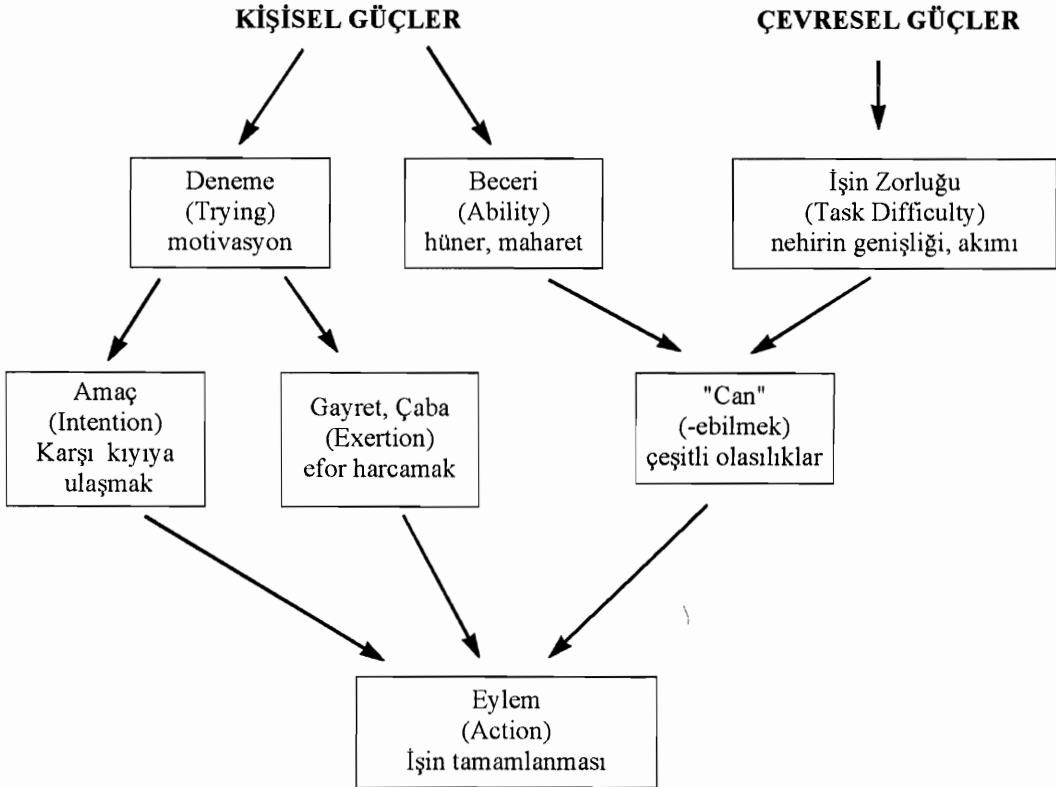
Fritz Heider, yükleme kuramının temel kavramlarını ilk olarak ortaya atan psikologlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Cüceloğlu 1997). Öncelikle Heider'in (1958) çalışmaları, sıradan bireyin, diğer kişilerin davranışlarını anlama çabası üzerinde kurulmuştur. Herkes bilimsel psikolojinin kurallarını ve insan davranışını açıklamamasını bilmez, ancak çoğu kişi davranışlar ve olaylar hakkında bir yükleme yaparlar.

Sade psikologlar (başkalarının davranışını anlamaya çalışan sıradan insanlar, naive psychologist) olarak insanlar bu yüklemeleri yapmak için hangi soruları sorarlar? 'Sokaktaki insan' davranışlarının nedenlerini nasıl bilir?

Heider'e göre bu gibi sorular gözlemci kişinin algısal (perceptual) deneyimleriyle ilgilidir ve o bu soruları psikolojinin Gestalt geleneğine göre yanıtlamaya çalışmaktadır. Heider (1958) kuramsal çalışmalarında, davranışın gözlemlenmesinden çok, amacın yargılanması ve buna bağlı olarak kişisel özelliğe dayalı yüklemenin yapılması üzerinde durmaktadır. Yani ona göre yükleme sürecinin temelinde, insanların, başkalarının davranışlarının altında yatan nedenleri anlama isteği yatmaktadır. Bir insanın davranışı ya o kişiye ait özelliklerden

ya da o kişinin içinde bulunduğu koşullardan kaynaklanmaktadır.

Heider bir eylemin / davranışın oluşumunda iki temel gücün -kişisel ve çevresel- yer aldığı belirtmiştir ve bu iki gücün yükleme sürecindeki konumuna büyük önem vermiştir. Heider'e (1958) göre bir davranışın / eylemin kişisel ve çevresel bileşenleri aşağıdaki Şekil 2'de belirtilmektedir:

Şekil 2. Davranışın / Eylemin Kişisel ve Çevresel Bileşenleri (Heider, 1958)

Bu iki temel gücün yükleme sürecinde nasıl yer aldıkları şöyle örneklenebilir (Shaver, 1975): Bir kişinin, hızla akan bir nehirde karşı kıyıda bulunan kişiye doğru kanoyla kürek çekerek ulaşmaya çalıştığını düşünün. Yukarıda şekil 2'de de görülebileceği gibi, kişisel güçler beceri (ability) ve deneme (trying) olmak üzere iki temel bileşene bölünmüştür. Burada beceri (ability) davranışın / eylemin gerçekleştirilmesi için gereken fiziksel ve zihni beceriye, fiziksel güce ya da kapasiteye karşılık gelmektedir. Örneğimiz kişinin becerisinin şu faktörlerden etkileneceğini göstermektedir; (1) kişinin küreği bu nehir koşullarında en uygun nasıl kullanaca-

ğı yönündeki bilgisi, (2) bu işi başarabileceği yönündeki gücün kendisinde olduğuna yönelik tutumları, (3) değişik kişisel faktörler, örneğin yorgunluk ya da ruh hali gibi (4) fiziksel özellikler ve durum, (5) başkalarının fikirleri ve önerileri ve (6) kişisel ihtiyaçlar.

Ancak bu kişinin kalkıştığı işi yapabileceği yönündeki değerlendirme yalnızca o kişinin yeteneklerini bilmeye mümkün değildir. O kişinin yetenekleri çevresel güçlere karşı dengeli olmak zorundadır. Çevresel faktörlerin başında, nehrin genişliğinin ne kadar olduğu ve nehrin akımının ne kadar hızlı olduğu gibi soruları içe-

ren işin zorluğu gelmektedir. Heider kişinin zorluklarını aşmasını 'Can' (ebilmek) olarak ele alıyor. Burada işin zorluklarının yanı sıra, becerizorluk dengesini değiştirebilecek çevresel faktörler mevcuttur. Örneğin şans faktörü birden dönerek kişinin lehine ya da aleyhine işleyebilir. Kişinin ulaşmaya çalıştığı kıyıya doğru çıkabilecek bir esinti onun başarıya ulaştırmasını kolaylaştırırken, aniden bastırabilecek gök gürültülü bir sağnak yağış, kişinin karşı kıyıya ulaşmasını engelleyebilir.

Beceri ile işin zorluğunun birleşimi, eylemin mümkün olup olmadığını belirler. Ancak eylemin tamamlanması için kişisel gücün diğer bileşeni olan deneme (trying) de gerekmektedir. Heider (1958) denemeyi, eylemin ileriye götürülmesi ve amaçsal bir karaktere sahip olması için gereken motivasyonel faktörler olarak ele almaktadır.

Yapılan eylemin/davranışın bir amaca yönelik olması bir çabanın, gayretin gösterilmesi gerektirmektedir. Gösterilen çaba, gayret işin zorluğuna göre değişiklik gösterebilmektedir. Sonuçta kesin olan şey; çabanın, becerinin ve işin zorluğunun bir eylemin gerçekleştirilmesi için biraraya gelmiş olmalarıdır. Gözlemci için bunun anlamı ise, yükleme yapabilmesi için bütün bunlar hakkında bilgisinin olmasının gerektiğidir. Örneğin, kişi eylemi başarıyla bitirdiğinde, karşı kıyıya geçerken nehri hızına ve tehlikeli akımına rağmen geçmişse ve bunu da çok az gözüken bir çabayla gerçekleştirdiyse, o kişinin becerilerinin oldukça fazla olduğuna ve tekrar denemelerinde yine başaracağına yönelik bir sonuca ulaşılabilir. Bunun tersine, yorucu bir çabayla eylemi gerçekleştirirse, yükleme sonucu daha kaçamak sözcüklerden oluşabilir; 'yalnızca şans eseri beceribildi, bir daha denese yapamayabilir' gibi.

Öte yandan eylemin gerçekleştirilememesi durumunda yükleme yapılması çok daha zor olmaktadır. Acaba başarısızlık, motivasyon eksikliğinden mi yoksa beceri noksanlığından mı gerçekleşti? Eğer kişinin çok çaba harcadığı gözlenirse, limitlerini zorladı ama başaramadı diye düşünülebilir. Kişinin çok çaba harcamadığı, pek gayretli olmadığı gözlenirse, olayı fazla önemsemedi ve başarmak için gayret göstermedi diye düşünülebilir. Sonuçta başarısızlık durumunda beceri eksikliği yönündeki yükleme daha çok kişinin çok çaba ve gayret gösterdiğine inanıldığı zaman yapılmaktadır.

Heider'in (1958) yükleme kuramı, kişilerarasındaki algılamanın bir kişisel özelliği anlama çabasına dönük olduğunu savunmaktadır. Eğer bir kişi, başka birinin davranışını yorumlama gereksinimi duyarsa bunu genellikle üç şekilde açıklamaktadır; davranış durum gereği mi gerçekleştirildi (böylece benzer durumlarda ileride de aynı davranış tekrar edebilir), davranış kazara ya da şans eseri mi oluştu, yani bir amacı yok mu (bu durumda ilerideki olasılıkları tahmin etmek mümkün değildir), davranış amacı olan bir davranış ve kişisel özellikleri mi göstermektedir (bu durumda, davranış gelecekte farklı koşullar altında bile tekrar edebilir).

2. Jones ve Davis'in Kuramı

Jones ve Davis (1965) çalışmalarında ampirik testler üzerinde durarak, bir davranışın/eylemin ne gibi sonuçlar ortaya koyacağı üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bir kişi, bir davranışın/eylemin tanığı olduğu zaman, hemen bu davranışın sonuçları hakkındaki bilgilerine dayanarak yükleme yaparlar. Jones ve Davis'te bir davranışın sonuçlarıyla, bu sonuçlara dayalı yüklemenin ortaya konması arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Birey çoğu zaman, önünde seçenek olarak bulunan farklı davranışlar arasında bir seçim yapar. Bu seçim de her bir davranışın ortaya koyacağı etkiye/ sonuca göre belirlenmektedir.

Örneğin, çok güzel bir bahar gününü düşünün. Aktörümüz Profesör Orhan'ın o gün öğleden sonra yapabileceği pek çok şey vardır. Çoğu zaman olduğu gibi fakülte odasında kalabilir, merkez kütüphaneye gidebilir ya da bir arkadaşıyla tenis oynayabilir. Profesör Orhan, eğer fakülte odasında kalırsa, öğrencilerin sınav kağıtlarını okumayı tamamlayabilir, yeni kitabı üzerinde çalışmaya başlayabilir ya da yeni kitabı için gereken okumalara devam edebilir. Aynı zamanda Profesör Orhan'ın havaalanına giderken fakültede ona uğrayabileceğini söyleyen eski, ama genellikle sözünü tutmayan arkadaşını görme olasılığında var. Eğer, Profesör Orhan, ikinci seçeneği seçerse, yani merkez kütüphaneye giderse, kimsenin kendini rahatsız etmeyeceği, çalışmasının telefon ve öğrenciler tarafından kesintiye uğratılmayacağı için bitirmeyi planladığı pek çok işi tamamlayabilir, ama bu durumda, eğer gelirse, eski arkadaşını göremez. Son olarak Profesör Orhan bir arkadaşıyla tenis oynamaya giderse, vücudu için yararlı pek çok egzersizi yapar, dostça bir fi-

ziksel mücadele gerçekleştirir, böylece hem oyundan hem de güzel öğleden sonradan dolayı zevk alır.

Farzedelim ki, Profesör Orhan, tenis oynamayı tercih etsin. Siz, bir gözlemci olarak, bu davranışın/eylemin kişisel bir özelliği gösterdiğini nasıl belirlersiniz. Her üç davranış/eylem seçeneğinde farklı etkileri/sonuçları vardır. Jones ve Davis (1965) bu her davranışın/eylemin ola-

sı etkilerini/sonuçlarını 'seçme çemberi' içinde göstermişlerdir.

Şekil 3'te her seçme çemberleri ve bunların göstermiş oldukları olası etkiler / sonuçlar gösterilmektedir. Davranış / Eylem olarak 'Fakültede Kalmak' a, b, c ve d, 'Kütüphanede Çalışmak' a, b, c ve h ve 'Tenis Oynamak' ise e, f, g ve h etkilerini / sonuçlarını üretmektedir.

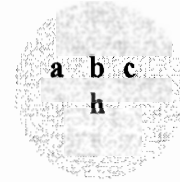
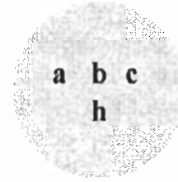
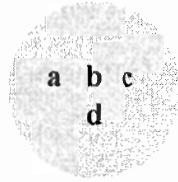
DAVRANIŞLAR/

EYLEMLER

Fakültede Kalmak

Kütüphanede Çalışmak

Tenis Oynamak

ETKİLER / SONUÇLAR

a	sınav kağıtlarını okumayı tamamlamak
b	yeni kitabını yazmaya başlamak
c	gerekli okumaları yapmak
d	eski (sözüne pek tutmayan) arkadaşı görmek
e	egzersiz yapmak
f	dostça bir mücadele yapmak
g	güzel havadan yararlanmak
h	kesintilerden kurtulmak

Şekil 3. Davranış seçeneklerinin ortak ve ortak olmayan etkilerinin/sonuçlarının seçme çemberi analizi (Jones ve Davis, 1965)

Görülebileceği gibi, burada ortak olan (common) ve ortak olmayan (noncommon) etkiler/sonuçlar söz konusudur. Jones ve Davis'in kuramına göre ilk karşılaştırma ortak olmayan etkilerin/sonuçların sayıları arasında yapılmaktadır. Örneğimizde, tenis oynamak ile kütüphanede çalışmak arasında yapılacak seçim toplam 6 tane ortak olmayan etkiyi/sonucu (a, b, c, e, f ve g) içermektedir ve, tenis oynamak ile fakültede kalmak arasındaki seçim de toplam 7 tane ortak olmayan etkiyi/sonucu (a, b, c, d, e, f ve g) içermektedir. Öte yandan fakültede kalmak ile kütüphanede çalışmak arasında yapılacak seçim yalnızca 2 tane ortak olmayan etkiyi/sonucu (d ve h) içermektedir.

ortak olmayan sonuçların/etkilerin sayıları belirlendikten sonra, gözlemci, kalan sonuçların tahmini istenirliğini belirlemeye girişiyor. Gözlemci bu kalan sonuçların tahmini istenirliğini tahmin ederken, insanların pek çok kategorilerini (rolleri, statüsü vb.) referans noktası olarak alır ve

bu referans gruplarının seçimi yüklenme süreci üzerinde oldukça anlamlı bir etkiye de sahiptir.

Jones ve Davis çalışmalarında, Heider'in ortaya koyduğu yüklenme sürecinin bireyin kişisel ihtiyaçlarına göre biçim değiştirdiği bulgusunu daha da geliştirmişlerdir. Jones ve Davis, bir gözlemcinin herhangi bir amacın kişiye bağlı nedenini nasıl araştırdığını ortaya koymuşlardır. Gözlemci aktör hakkında (1) davranış tarafından üretilen etkilerin/sonuçların sayısı görece az olduğu zaman ve (2) bu etkiler/sonuçlar yüksek istenirlikten (arzudan) daha düşük olduğu zaman, daha fazla bilgi elde edilebilir. Bir başka deyişle beklenmeyen davranışlar, toplumsal rolün gerektirdiği davranışa göre daha çok bilgi verici olmaktadır (Shaver 1975).

3. Kelley'in Kuramı

Kelley (1967, 1971, 1972) yüklenme kuramını Heider'in yüklenme kuramından yola çıkarak ge-

Davranışların Nedenlerini Algılama: Yükleme Kuramları (108-120).

liştirmiştir. Kelley'in kuramında, ana tema, davranışların potansiyel nedenleriyle bunların etkileri/sonuçları arasındaki ortak değişkenler (covariation) üzerinde kurulmuştur. Bu ortak değişkenlerde hem başkalarının davranışları hakkında yapılan hem de kişinin kendi ruh hali için yaptığı yüklemeleri açıklamakta kullanılmaktadır.

Örneğin akşamlarınızı genellikle televizyon izleyerek geçiriyorsunuz. Televizyonunuzdaki görüntü çoğu zaman çok iyi, ama aniden o gece görüntünün bulanıklaştığını fark ediyorsunuz. Bu durumda bir sade psikolog olarak değil ama sade bir televizyon tamircisi olarak harekete geçiyorsunuz. Problem acaba televizyonun kendisinden mi yoksa başka bir şeyden mi kaynaklanmaktadır? Görüntü bozulur bozulmaz, izlediğiniz kanalı değiştiriyorsunuz. Şimdi, şayet hala bozuk görüntü devam ediyorsa, televizyonunuzda bir problem olmadığını, ancak yayın şebekesinde bir arıza olduğu sonucunu çıkarıyorsunuz. Böylece koşulların (kanallar) çeşitlendirilmesi ve etkilerin/sonuçların (bozuk görüntü) belirlenmesi ancak yayın şebekesinin var olduğu durumlarda gerçekleştirilebilmektedir.

Kelley'in yükleme kuramı, üç boyutlu bir model olarak görünmektedir. Her yüklemde ortamlar (entities) olarak yerini alan etkiler/sonuçlar (stimulus) boyutu, diğer insanları da kapsayan bir gözlemci (perciever) boyutu ve yüklemenin yapıldığı zaman/durum (context) boyutu yer almaktadır. Bu üç boyut, sanki üç boyutu olan bir küp gibi düşünülebilir. Bir örnek üzerinde yükleme modelinin boyutları şu şekilde gösterilebilir (Shaver 1975).

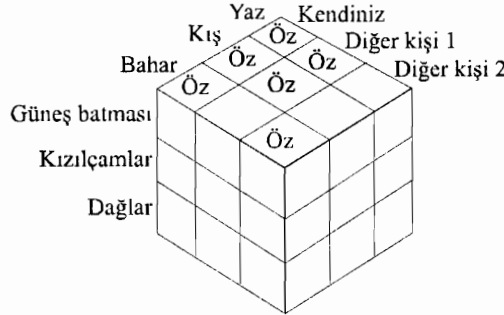
Farzedelim ki, denizdeki güneş batması manzarasından çok hoşlanıyorsunuz ve bu görüntüyü izlemekten özel bir zevk alıyorsunuz (şekil-

de 'öz' olarak gösterilmiştir). Şekil 4'te gösterildiği gibi, güneş batması olası ortamlardan birisidir. Diğer ortamlarda bir orman ve dağ manzarasıdır. Buradaki, yükleme problemi sizin hangi ortamdaki (görüntüden) özel bir zevk aldığınızdır. Orman ve dağ manzarasını izlemek size özel bir zevk vermiyor. Ancak güneş batması görüntüsünden çok hoşlandığınızdan dolayı bu manzaraya karşı farklı bir tepki veriyorsunuz ve bu görüntüyü izlemekten özel zevk alıyorsunuz, ancak diğer manzaraları izlemek sizi çok da fazla ilgilendirmiyor.

Bu noktada, güneş batması görüntüsünü izlemekten aldığınız özel zevkin başka ortamlarda da tekrar edip etmediğini karşılaştırıyorsunuz. Yani, güneş batması manzarasından aldığınız zevkin zaman ve mekan değiştiği zaman da tekrar edip etmediğini yani, bağlam (zaman/meکان) boyutunu sorguluyorsunuz. Eğer güneş batması manzarasını izlemeye karşı olan tepkiniz, yaz mevsiminde Akdeniz'de olduğu kadar, kış mevsiminde Karadeniz'dekiyle aynıysa ve ayrıca, teleyizyondan izlediğiniz deniz de güneş batması görüntülerini içeren belgesellerinden de özel zevk alıyorsanız, sizin tepkiniz ortamların değişmesine karşın tutarlı olmaktadır. Böylece bağlam (zaman/durum) sizin özel zevk alma kaynaklarınızdan biri olmaktadır.

Üçüncü boyutta ise, sizin dışınızdaki diğer insanlara da güneş batması manzarası izlemekten zevk alıp almadıklarını soruyorsunuz, eğer onların genelliği de bu manzarayı izlemekten hoşlanıyorsa, ortada bir konsensüs vardır ve sizin izlenimleriniz yalnızca size ait değildir ve başkaları tarafından da paylaşılmaktadır

ZAMAN DURUM

ORTAMLAR

Şekil 4. Belirli Bir Ortamdan Alınan Zevke Göre Yapılan Yüklemeleri Gösteren Veri Şeması

Örneği özetleyecek olursak, ortamlar boyutu, çevrede var olan şeylere karşılık gelmektedir. Güneş batması manzarasına karşı olan tepkiniz, çevrede var olan diğer ortamlardaki izlenimlerinizden farklıdır. Zaman/durum boyutu, yüklemeyi yapanla çevresi arasındaki etkileşimin gerçekleştiği zamandaki olası etkileşim çeşitlerini temsil etmektedir. Üçüncü boyut ta, kişiler (aktörün kendisi ve diğerleri) arasındaki etkile-

şimdeki konsensüsleri (görüş birliğini) göstermektedir.

Kelley'in yükleme kuramıyla ilgili bulguları ana hatlarıyla, diğer kişilerin davranışlarının altında yatan nedenlerle ilgili olarak karar verirken bakılan temel özellikler üzerinde yoğunlaşmıştır ve bu ana hatlar aşağıdaki tabloda özetlenmektedir (Cüceloğlu 1997);

Tablo 1. Diğer Kişilerin Davranışlarının Altında Yatan Nedenlerle İlgili Olarak Karar Verirken Bakılan Temel Özellikler.

Davranışın olağan ve alışagelmiş veya tuhaf ve alışılmamış dışında olup

Kelley bu boyuta görüş birliği adını verir. Kişiler bir çok kimsenin yaptığı türden davranışları yapıyorsa bu "yüksek görüş birliği" davranışı olarak adlandırılır. Bu tür davranış, o kişi hakkında fazla bir bilgi vermez. Fakat birey kimsenin yapmadığı türden, ender davranışlarda bulunuyorsa, o zaman bu davranışı ilginç buluruz ve bu davranışın altında yatan nedenleri aramaya koyuluruz.

Davranışın benzer durumlarda tekrar tekrar ortaya çıkıp çıkmadığı

Kelley davranışın bu yönüne tutarlılık adını vermiştir. Biz, hem kendimizin hem de başkalarının tutarlılıklarını gözlemeye çalışırız. Arkadaşınız acıktığı zaman hep sinirli mi hareket eder? Komşunuz her futbol maçında radyosunu bağırta bağırta çalarak sizi sürekli rahatsız eder mi? Babanız her ay başında, ay sonuna göre daha mı neşelidir?

Davranışın yalnız belirli durumda ya da değişik birçok durumda ortaya çıkıp çıkmadığı

Kelley bu boyuta ayıt-edicilik adını verir. Yalnız bir tek durumda çıkan davranış ayırt-edicidir. Bir çok durumlarda ortaya çıkarsa ayırt-ediciliğinin düşük olduğu söylenir. Örneğin sınıfınızda hoşunuza giden kişi herkese mi gülümsüyor, yoksa yalnız size mi?

Kelley şu öneride bulunmuştur: Bir kimsenin davranışı olağan bir davranış değilse (başka bir deyişle seyrekse), tutarlıysa ve değişik durumlarda kendini gösteriyorsa, bu davranışın temelinde kişiye ait bir özellik yattığına karar verilir. Diğer yandan, davranış tutarsızsa ve duruma özgü biçimde ortaya çıkıyorsa, davranışın temelinde durumsal koşulların bulunduğu düşünülür (Cüceloğlu 1997).

Bu ifade başkalarıyla ilgili olarak kullanıldığında doğrudur. Kendi davranışlarımızın altında yatan nedenlerle ilgili olarak karar verirken duruma özgü koşullara dayanırız. Örneğin, Ahmet düşük not aldığı zaman onun tembel olduğunu düşünürüz, ama biz düşük not aldığımızda, ya teste ya da yaşam koşullarımıza suçu yükleriz (Cüceloğlu 1997).

Burada tartışılan davranış boyutları hakkında bilgi varsa, kişinin davranışı hakkında karar vermek pek zor olmaz. Ancak çoğu kez kişiyle ya da onun davranışları ile ilgili özellikler bilinmeden karar verme durumu olur. Genellikle de, davranışın temelinde yatan neden durumsal özelliklerde değil, kişisel özelliklerde aranır.

IV. YÜKLEME KURAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Yükleme kuramıyla ilgili buraya kadar belirttiğimiz kuramların, başkalarının göstermiş olduğu davranışların anlamlarını araştırırken, kabul ettikleri ortak sayılımlar (assumptions) vardır. Birinci sayılı, insan davranışıyla ilgili çalışma-

Davranışların Nedenlerini Algılama: Yükleme Kuramları (108-120).

larda bütün bilimsel yaklaşımlar en düşük düzeyde belirleyicilik (minimal determinizm) gerektirir. Yükleme kuramı da bu bağlamda davranışların niha-i nedenleri üzerinde durmaz, yalnızca, gözlemcinin, aktörün gözlediği davranışlarının nedenlerini gösterdiğini düşündüğünü savunur.

İkinci ortak sayıltı, gözlemcinin kendi başına, diğer kişilerin davranışlarını araştırma isteğinin varolduğudur.

Son olarak ta, bütün yükleme kuramları, bir kişinin davranışının nedenlerinin, onun davranışlarının sınanması sonucunda bir dereceye kadar geçerli olarak çıkarılabileceğini savunmaktadır (Shaver 1975).

Yükleme kavramıyla ilgili her üç model de, gözlemciyi temel olarak rasyonel problem çözücü olarak değerlendirmeyi paylaşmasına rağmen, modeller arasında son derece anlamlı farklılıklar da söz konusudur.

Örneğin böyle basitleştirme risk taşısa da Heider'in ideal gözlemcisi, bir felsefeci olarak düşünülebilir. Bunlar, hiç bir şeyi kullanmadan yalnızca mantık kuralları içinde yüklemenin kişisel özelliğe uygun olup olmadığını davranışın içeriğine göre belirlemektedirler. Buradaki önemli nokta, bir kişinin göstermiş olduğu davranışın, o kişiye ait özelliklerden mi yoksa o kişinin içinde bulunduğu koşullardan mı kaynaklandığının belirlenmesidir.

Eğer, Heider'in ideal gözlemcisini davranışın içeriğine göre mantıksal çıkarımlar yapan felsefeci olarak kabul edersek, Jones ve Davis'in ideal gözlemcisi son derece disiplinli bir bilgi işleyicidir. Bunlar, bakış açılarını kişiye ait özelliklere uygun yüklemeler üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Jones ve Davis'in temel sorusu; kişisel özelliğe dayalı yükleme sürecindeki temel basamağın ne olduğudur. Jones ve Davis'in bilgi işleyicisi, ele aldıkları davranışları, ortak olan ve olmayan sonuçlara ve sonuçların sosyal istenirliğine göre değerlendirmektedirler.

Öte yandan Kelley'in ideal gözlemcisi, davranışların nedenlerini, olayların kaynaklarına ve diğer insanların yargılarına göre belirleyen bir sosyal bilimcidir. Kelley'deki önemli soru şudur; Kişisel özelliğe dayalı bir yükleme başka bir kaynağa dayalı yüklemeden nasıl ayırtedile-

bilir?

V. YÜKLEMENİN KİŞİLERARASI VE SOSYAL SONUÇLARI

Buraya kadar belirttiklerimizden anlaşılacağı üzere, yükleme kuramı insanların çevresinde sosyal dünyayı aktif olarak anlamaya çalıştığı varsayımı üzerinde kurulmuştur. İnsanlar sosyal yaşamlarında gerçekleşen davranışların yalnızca pasif gözlemcileri değildirler. İster bir ulus için olsun, ister bir grup için, ister tek bir kişi için ve ister de sonuçları/etkileri pozitif ya da negatif olsun, eğer bir davranış önemliyse, o davranış her zaman yorumlanmaya çalışılır. Yükleme süreci de bu davranışların açıklanmasında ve davranışın gelecekte tekrar edip etmeyeceğinin tahmin edilmesi için kullanılır.

Yükleme süreci oldukça karmaşık olmasına rağmen kısaca şöyle özetlenebilir: Öncelikle bir davranış gözlenir. Bu gözlem davranışla ilgili başkalarının tuttuğu raporlardan olabileceği gibi, davranış direkt olarak ta gözlenebilir. Yükleme sürecinin son derece dinamik bir yapıda olduğu ve sosyal bir süreç olduğu bu basamakta görülebilir. Yükleme sürecindeki ikinci basamak, amacın yargılanmasıdır. Gözlemci olarak öncelikle bir davranışın sebeplerini merak edersiniz ve ilk önce davranışın herhangi bir amaca yönelik olup olmadığına karar verirsiniz. Bir amaca yönelik davranış, insan alışkanlıklarından, reflekslerinden ya da kazara meydana gelen bir olaydan daha farklıdır, bu kriterler bir davranışın amacının belirlenmesi durumunda yardımcı olarak kullanılmaktadır.

Yükleme sürecindeki son aşama kişisel özelliğe dayalı bir yüklemenin yapılmasıdır. Bir davranış gözleyorsunuz ve bunun belirli bir amaca yönelik olarak gerçekleştirildiğine karar veriyorsunuz. Bu aşamada yükleme sürecindeki temel soruyu soruyorsunuz; "Niçin?" Daha öncede belirttiğimiz gibi, davranışa çevreden oluşan bir faktöre göre yükleme yapılır, ya da kişinin kişisel özelliğine dayalı olarak yükleme yapılır.

Yükleme seçenekleri arasından yapılacak seçim genel olarak çevre ve kişi arasında değildir, aynı zamanda seçim daha çok çevredeki belirli güçler ile, belirli kişisel özellikler arasında olduğu Jones ve Davis (1965) ve Kelley (1967) tarafından savunulmuştur. Bu seçimi yaparken de yükleme kriterlerinin bir birleşimi

gerçekleştirilmektedir. Çevrenin yükleme süreci üzerine katkısını belirlemek için, başka kişilerin aynı ortamda aynı tepkiyi verip vermeyeceği hakkında fikri olması gerekir. Eğer, çoğunluk aynı şeyleri paylaşıyorsa, insanlar arasında bir görüş birliği mevcutsa, çevrenin davranışlar üzerinde önemli etkisi vardır denilebilir. Öte yandan aynı ortamda kişiler farklı davranışlar gösteriyor ve davranışların etkilerinde ortak olmayan noktalar fazla ise, davranış hakkında kişisel özelliğe dayalı yükleme yapma şansınız oldukça yüksektir.

Kişisel özelliğe dayalı yükleme süreci üzerinde dikkatin yoğunlaşması ile birlikte bireyin, başkalarının ve kendisinin göstermiş olduğu davranışları öğrenme şansı artmaktadır.

Yüklemenin sosyal yaşam üzerindeki etkileri oldukça fazladır. İnsanları temel düzeyde tanımlamak, koşullara göre tanımlamaya göre çok daha kolaydır. Eğer bir kanunu çiğniyorsanız, kanunlar önünde siz bir suçlusunuzdur. Eğer birini öldürdüyseniz, siz kanun tarafından katil olarak tanımlanırsınız; Eğer fiziksel olarak bir ilaç kullanmak zorundaysanız, siz bir bağımlıdır; Eğer geliriniz belirli bir düzeyin altındaysa, siz resmi kayıtlara göre yoksulsunuzdur. Verilen bu örneklerde görülebileceği gibi yorum problemi yoktur, konu ile ilgili uzmanların görüşlerinde farklılıklar yoktur, insanları bu davranışa iten nedenlerin hangisinin baskın olduğunu belirlemeye gereksinim yoktur. Yalnızca, belli bir karakterin nerede, nasıl ve ne şekilde tanımlanacağını bilmeniz, yeterlidir.

Kişisel yüklemeler üzerine verilen bu önem, problemlerin ortaya konulmasının yanı sıra, problemlerin çözümlenmesinde de yararlı olmaktadır. Suçluyu cezalandır hepsini hapse at ve suç problemi ortadan kalksın. Bütün bağımlıları özel bir hastaneye yerleştirin diğer insanlardan izole edin ve toplumda bağımlı kalmasın. Bu tür bir yaklaşım, sosyal problemleri ve onların çözümünü tek birey üzerine indirgemektedir. Öte yandan sosyal problemlerin çözümünün yalnızca o probleme ait bir etiketleme yapılmasında ve kişisel özelliklerin düzeltilmesinde aramak son derece yanlış ve gereksiz bir çabadır. Çünkü, çevresel koşullar var olduğu sürece bu koşullar diğer insanları da benzer davranışlara yöneltecektir. Bu türlü bir, çevresel koşullarla kişisel özellikler arasında etkileşim toplumsal düzeyden çok kişilerarası

düzeyde ortaya konulabilir.

VI. SONUÇ YERİNE: Kendi Kendini Doğrulayan Kehanet

Kişilerin davranışlarını ve buna bağlı yüklemeleri etkileyen en önemli özelliklerden birisi kendi kendini doğrulayan kehanettir (self fulfilling prophecy) (Merton 197). Merton'ın ortaya attığı bu kavram, insanların bir etkileşim hakkındaki beklentilerinin, insandaki beklentileri doğrulayan davranışlar ürettiklerine karşılık gelmektedir. Toplumsal bilginin toplanması sürecinde, bu bilgi insanların davranışlarına göre toplandığı için bilgi toplama süreci, bilgiyi verenin durumunu etkiler. Dolayısıyla burada geleceğe yönelik bir tahmin yapıldığında bu tahmin doğru olabilir. Ancak tahmin edilecek şeyin bilinmesi tam aksi yönde bir hareketi mümkün kılabilir. Öte yandan geleceğe yönelik bir tahmin yapıldığında bu tahmin yanlış da olabilir. Fakat, yapılan bu tahmine göre hareket edildiğinde, yapılan tahmin gerçekleşebilir.

Bunu Shaver (1975) yükleme süreci kapsamında şöyle örneklendirmektedir: Büyük bir kentte ki bir ghetto bölgesinde düzeni sağlamakla görevli polis memurunu düşünelim. Tahmin edersiniz ki, polisin görev yerindeki suç oranı, kentnin diğer bölgelerine göre daha fazladır ve çoğu zaman insanlar şiddete başvurmaktadır.

Eğer, polisten buradaki şiddet davranışlarıyla ilgili bir yükleme yapması istense, büyük olasılıkla burada oturan insanların daha çok suç işleyen kişilerden oluştuğu için bu davranışların, meydana geldiğini söyleyecektir. Böyle kişisel bir yüklemenin sonucu da, polisin oradaki insanlardan, rutin bir trafik kontrolü için bile durdursa, her zaman şiddet davranışı beklemekte olduğunu göstermektedir. Peki böyle bir yüklemenin sonuçları nereye varır? Öncelikle polis etkileşimin başlangıcında üstünlüğünü oradaki insanlara kabul ettirmek için yasaların ve kuralların izin verdiği derecede şiddete başvurur. Eğer polis birini bir trafik suçu için bile durdurduğunda, arabadaki kişiye; silahını çekip öyle yaklaşır; onu oturduğu koltuğundan kaldırıp, ellerini arabanın üzerine koydurup, üzerini aradıktan sonra, sürücünün sürücü belgesini görmek istediğini söyler. Polisin, o bölgedeki insanlara bu şekilde davranmasının temel nedeni ise ortamdaki dolaylı kaynaklanmaktadır. Şimdi ise o bölgede oturan kişi açısından olaya

Davranışların Nedenlerini Algılama: Yükleme Kuramları (108-120).

bakalım. Kişinin temel amacı ailesini korumak ve onların can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Okulda çocuklarına dokunulmasını, harçlığının alınmasını istemez. Bunu sağlamanın belki de en iyi yolu çevrede kimsenin bulaşmak istemediği 'belalı' biri olarak bilinmektir. Böylece oradaki oturan kişinin kendi şiddet eylemlerine yönelik yüklemesi de ortamdan kaynaklanmaktadır. Kişiler böyle anılmaktan belki hoşlanmıyorlar ama o çevrede yaşamlarını sürdürmenin en iyi yolu olarak da bunu buluyorlar. Bu kişiler polisi de kendisine ve kendisinin tanıdığı insanlara eziyet ederek otoritelerini ortaya koymaya çalışan bireylerden oluşmuş organize bir güç olarak görmektedirler. Tek bir polisin davranışını bütün polis teşkilatına genellenmektedir.

Bu durumda, polis bu bölgede oturan bir kişiyi tutukladığı zaman ne olmaktadır? Her biri de karşdakinden beklediği davranışı göstererek, yapmış oldukları yanlış yüklemeleri doğrulamış olmaktadırlar. Ghetto bölgesinde oturan kişi şiddete başvurarak, polis de onu sert bir şekilde tutuklayarak birbirlerinden bekledikleri tepkiyi almışlardır.

Yani her birinin göstermiş olduğu davranış diğerinin kehanetini yerine getirmektedir ve karşdakinin o davranış hakkında yapmış olduğu yanlış yüklemeleri daha da genişletmektedirler. Bu insanları yanlış yükleme yapımlarından

kurtarmanın yolu, her ikisini de karşılıklı yaptıkları yanlış yüklemeleri keşfetmelerine yardım edecek bir ortamın sağlandığı nötr bir ortamda bir araya getirmektir. Böyle bir ortamda eğer, her ikisi de diğerinin gösterdiği şiddetin kişisel özelliklerden çok ortamdan kaynaklandığını anlarsa, birbirlerine karşı olan davranışları daha nazik, sakin ve daha yakın olabilirler.

Bir kişinin göstermiş olduğu davranışları daha iyi tanımaya başlayınca, o kişinin günlük davranışlarındaki değişkenlik derecesi öğrenilmeye başlanmakta ve davranıştaki değişme beklenenlerin dışına çıktığı zaman, bu değişik davranış çoğunlukla çevresel faktörlere atfedilmektedir. Örneğin her zaman size çalışmalarınızda yardımcı olan ve güler yüzüyle tanıdığınız hocanızın morali o gün çok bozursa ve kimseyle ilgilenmek istemiyorsa, onun mutlaka bir problemi olduğunu düşünürsünüz. Belki, ailesinden biri rahatsız olabilir, ya da kötü bir haber almış olabilir.

Buraya kadar başkalarının davranışlarını, o kişiyi özelliklerine yüklememize yol açan pek çok faktörlerin bulunduğunu ve bunların insanların karşısındaki ve kendi davranışları hakkında yaptığı yüklemelerde son derece önemli bir yer tuttuğunu pek çok defa belirttik. Bu faktörlerin bir özeti Cüceloğlu (1997) tarafından şöyle verilmektedir:

Tablo 2. Başkalarının davranışını kişisel özelliklerine yüklememize yol açan faktörlerin bir özeti

FAKTÖR	AÇIKLAMA / ÖRNEK
Yüksek tutarlılık	Bir kişinin değişik durumlarda aynı biçimde davrandığı ne kadar sık gözlenirse, onun davranışın altında yatan nedenler o ölçüde kişinin kendi özelliğine yüklenir.
Göze batıcılık (salince)	Ne kadar göze batarsa, dikkati çekerse (farklı elbiseler giyme farklı konuşma ve davranma gibi) o kişinin davranışının altında yatan nedenler, o ölçüde kişinin kendi özelliğine yüklenir.
Aksini yapma	Bu dikkat çekmenin ayrı bir yönüdür. Herhangi bir grubun üyeleri, belirli bir toplantıda aynı biçimde davranırken (bir politikacıyı alkışlarken ve onu överken)
Başarılı uygulama	Bir kimse belirli bir durumda başarılı bir iş yaptığında, o kişinin başarısı onun kişisel özelliklerine yüklenir.

Beklentimize uyan davranışlar

Diğer kişi hakkında bilgi eksikliği

Bir kimse beklendiği gibi davrandığında (başarılı olması beklendiği zaman başarılı ve başarısız olduğunda) bu kişinin davranışı o derecede kişisel özellikleriyle açıklanır. Bir kişi ne kadar az tanınırsa, o kişinin davranışları o derecede çevre koşullarıyla açıklanır. Diğerleri ve biz başkalarının davranışlarını daha çok kişiye bağlı özelliklerle açıklama eğiliminde olduğumuz halde, kendi davranışlarımız daha fazla çevresel koşullarla açıklanır.

Yükleme süreci, insanların günlük yaşamlarında son derece önemli bir rol oynamaktadır ve yaygın olarak da kullanılmaktadır. Bireylerin sosyal davranışlarının büyük kısmı, kişilerarasındaki (interpersonal) dünyadaki bilgisine dayanmaktadır ve o bilgi de yükleme süreci sayesinde insanlar tarafından öğrenilmektedir.

Yükleme sürecinin işleyiş basamaklarının nasıl olduğunun ve yükleme süreci içinde ne gibi yanlışlıklar yapılabileceğinin bireyler tarafından çok iyi anlaşılması sayesinde kişiler, başkalarının davranışlarını ve kendi eylemlerini çok daha doğru biçimde algılayabilmektedirler.

Disposition: The Attribution Process in Person Perception, L. Berkowitz (Ed.) Advances in Experimental Social Psychology. Vol. 2, Academic Press, New York.

Kağıtçıbaşı Ç (1988) İnsan ve İnsanlar, 7. Basım. Evrim Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Kelley HH (1971) Attribution in Social Interaction General Learning Press, Morristown, N.J..

Kelley HH (1967) Attribution Theory in Social Psychology, D. Levine (Ed.) Nebraska Symposium on Motivation, Vol. 15, University of Nebraska Press, Lincoln Neb.

Kelley HH (1972) Causal Schemata and Attribution Process, General Learning Press, Morristown, N.J.

Krech D ve Crutchfield RS (1980) Sosyal Psikoloji, Erol Güngör (çev), Ötüken, İstanbul.

Merton RK (1971) Social Problems and Sociological Theory RK Merton ve R Nisbet (eds.), Contemporary Social Problems, Third Edition. Harcourt Brace Jovanovich, New York.

Shaver KG (1975) An Introduction to Attribution Process Winthrop Publishers, Inc., Cambridge.

Tolan B (1983) Toplum Bilimlerine Giriş Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji, 3. Baskı. Savaş Yayınevi, Ankara.□

KAYNAKLAR

Cüceloğlu D (1997) İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları, 7. Basım. Remzi Kitabevi, İstanbul.

Gallois C and Giles, H vd. (1995) Accomodating Intercultural Encounters R. L. Wiseman (Ed.) Intercultural Communication Theory. International and Intercultural Communication Annual. Volume XIX. Sage Publications, California.

Heider F (1958) The Psychology of Interpersonal Relations, Wiley, New York.

Hortaçsu N (1991) İnsan İlişkileri, İmge Kitabevi, Ankara.

Jones EE and Davis KE (1965) From Acts to